

Лариса Шевчук

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник Інституту педагогіки Національної академії
педагогічних наук України,
м. Київ, Україна
e-mail: sh_l_m@ukr.net*

ВІД ЧИТАННЯ ТЕКСТУ – ДО ТЕКСТОТВОРЕННЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В. СУХОМЛИНСЬКОГО)

У статті акцентовано увагу на методичних ідеях В. Сухомлинського щодо організації та змісту роботи над текстами, створення текстів школярами. Обґрунтовано актуальність і доцільність їх використання у контексті впровадження методики формування текстотворчих умінь учнів початкових класів на засадах текстоцентричного підходу. Зокрема, це робота над мотивацією до читання, стимулювання інтересу до читання завдяки створенню спеціальної атмосфери; систематична робота над текстами; унікальний досвід видатного педагога організації та стимулювання дитячого текстотворення.

Ключові слова: текст, створення текстів, текстотворення молодших школярів, формування текстотворчих умінь, навчання учнів початкової школи, педагогічні ідеї В. Сухомлинського.

Для сучасного світу характерне постійне зростання надзвичайно величезного обсягу текстової інформації. Від рівня сформованості відповідних умінь особистості прямо пропорційно залежить її функціонування у суспільстві, темпи й специфіка духовного зростання й матеріального благополуччя.

Зважаючи на зазначене вище надзвичайно важливим є формування в учнів умінь роботи з текстами, починаючи з початкової школи. На нашу думку, це слід здійснювати шляхом впровадження в освітній процес методики, відповідно до якої, пріоритетним вектором розвитку умінь школярів роботи з текстовою інформацією є уміння створювати власні тексти. Під час розроблення та впровадження такої методики вважаємо за доцільне використання співзвучних ідей В. Сухомлинського.

Для ефективного розгляду проблеми формування текстотворчих умінь школярів на засадах текстоцентричного підходу необхідним є детальний аналіз науково-методичної літератури на предмет висвітлення сутності та специфіки творчої діяльності, тексту, роботи над текстами, текстотворення зокрема.

Природу творчості, методологічні засади психології творчості, закономірності та механізми творчої діяльності досліджували В. Бехтерев, Д. Богоявленська, О. Веселовський, К. Дункер, Д. Овсяннико-Куликовський, Я. Пономарьов, О. Потєбня, С. Рубінштейн, О. Тихомиров; сутність творчої діяльності, творчі процеси – А. Брушлинський, Б. Кедров, О. Матюшкін, Я. Пономарьов, О. Тихомиров, М. Ярошевський; розвиток творчої уяви – В. Левін, В. Михайлов, П. Амнуель; психологію творчості Г. Альтшуллер, Я. Пономарев, В. Роменець, Р. Шапіро, П. Якобсон; специфіку й навчання творчості дітей – Л. Виготський, А. Котова, Л. Парамонова, Р. Рубіна, Н. Рубіна, Л. Смирнова, Т. Таратенко та ін.

«Творчість – найдавніша категорія діяльнісного способу існування людини.» [1, с. 5] Творчою діяльністю є вільне оперування запасом наявних знань і способів діяльності з метою розв'язання нових, нестандартних завдань [2]. Виявлення таких якостей як комбінаторність, винахідливість, оригінальність тощо.

Аналіз наукових досліджень та публікацій з проблеми виявив різноманітність думок вітчизняних і зарубіжних науковців, методистів, вчителів щодо сутності тексту, видів та специфіки роботи над текстами.

Так, складне та багатоаспектне поняття тексту розглядали В. Бадер, Д. Баранник, А. Брудний, Г. Гадамер, Р. Гальперін, Г. Гранік, Л. Доблаєв, Н. Жинкін, В. Кухаренко, Т. Ладиженська, Л. Лосева, Л. Мацько, В. Одинцов, М. Пентилюк, С. Рубінштейн, Г. Солганик, З. Тураєва, Н. Чепелева та ін.

У довідкових і науково-методичних джерелах знаходимо такі визначення тексту:

- «Відтворена письмово або в друкованому вигляді авторська праця, документ, пам'ятка тощо» [4, с. 500];

- «Текст – завершений, цілісний у змістовому і структурному відношенні мовний твір; продукт породження (творення) мови, який відчужений від суб'єкта мови (який говорить), і, у свою чергу, є основним об'єктом його сприймання і розуміння.» [5, с. 304.];

- «Текст (від лат. *textum* – тканина, сплетіння, зв'язок) – об'єднана смисловим зв'язком послідовність знакових одиниць, основними властивостями яких є зв'язність і цільність.» [3, с. 507];

- «Текст виступає як система елементів різного ступеня складності, що поєднані у загальну структуру або концепт, який орієнтується на розуміння, тлумачення.» [6, с. 48].

Сутність і складові процесу читання тексту описували І. Гудзик, Е. Горецький, Д. Ельконін, Т. Єгоров, М. Рибніков та ін., прийомів, форм і методів навчання читанню – Г. Гранік, Л. Доблаєв, С. Дорошенко, І. Гудзик, З. Кличнікова, Т. Кохно, І. Неволін, О. Петрук, Н. Скрипченко, О. Хорошковська, В. Мартиненко, О. Джежелей та ін.

Розуміння, опрацювання текстів, запам'ятовування текстової інформації досліджували Я. Андрєєва, С. Бондаренко, А. Брудний, А. Брудний, І. Гальперін, Л. Доблаєв, Г. Гоєнага, Г. Гранік, М. Жинкін, Р. Кириченко, Л. Концева, Г. Костюк, О. Лурія, І. Неволін, В. Онищук, А. Смирнов, Н. Чепелева; сприймання і відтворення тексту – Л. Златів; конструювання – В. Смольніков; особливості процесу створення тексту – Н. Бернштейн, С. Гіндін, О. Глазова, І. Зимня, О. Леонтєв, О. Лурія, А. Новиков, Ч. Осгуд, В. Петренко, В. Статівка, Н. Хомський та ін.

Різні аспекти роботи над текстами учнів середніх і старших класів висвітлювали О. Андрієць, Н. Головченко, Т. Дятленко, Ю. Романенко, О. Глазова, О. Шуневич; у початковій школі – О. Вашуленко, А. Ємець, А. Каніщенко, Г. Коваль, В. Мартиненко, О. Мухіна, Н. Ігнатенко, О. Савченко, Н. Скрипченко та ін. Утім, на нашу думку, недостатньо досліджень, практичних напрацювань, у яких було б розглянуто формування текстоворчих умінь молодших школярів на засадах текстоцентричного підходу.

Мета статті полягає у розгляді педагогічних ідей В. Сухомлинського щодо роботи над текстами і текстотворення, їх застосування у контексті формування текстотворчих умінь учнів на засадах текстоцентричного підходу.

В. Сухомлинський зазначав, що «творчість є діяльністю, в яку людина вкладає немовби часточку своєї душі, і чим більше вона вкладає, тим багатшою стає її душа», творчість – це незримі ниточки, що об'єднують серця» [8, с. 507]. Митець наголошував, що можливості для творчості безмежні, а творчість у школі починається саме зі слова, що породжує чутливість дитини до краси.

Передати побачену красу можливо у тексті, що, на нашу думку, мотивує важливість формування текстотворчих умінь. Водночас опрацьований текст може стати зразком для власної творчості. Саме для вирішення цієї проблеми у педагогічній спадщині В. Сухомлинського ми знаходимо цікаві ідеї та ефективні методичні прийоми. На думку ученого, насамперед, слід збудити інтерес до читання, підтримувати та роздмухувати його, переконати школярів у тому, що читання життєво необхідним. Формуванню позитивної мотивації до читання сприяє урізноманітнення освітнього процесу, занурення у світ казки, гри, фантазії творчості. Наголошуючи на тому, що дитина пізнає світ дивуючись, науковець наводить багато прикладів як дарувати школярам неймовірні, фантастичні моменти. Долученню учнів до джерел прекрасного сприяло врахування того, що дитина за своєю природою є дослідником, відкривачем, систематичне проведення видатним педагогом уроків краси.

Без сумніву, такі методичні знахідки Василя Олександровича як Кімната казок, Куточок мрії в облаштованій печері є дієвим засобом для уважного слухання, вдумливого читання тексту, злетів на крилах фантазії та власної творчості. Теплими літніми вечорами під зоряним небом, сидячи під дубом, діти вслухалися у таємничі звуки і ця атмосфера породжувала музику казки, яка є «колискою думки». [8, с.520] Завдяки тому, що вчитель відкривав своїм вихованцям світ казки, діти тягнулися до нього. Педагог, який закоханий у казку, ростив таких же учнів.

Ідеї щодо створення такої кімнати для молодших школярів, оздоблення її ілюстраціями до українських та зарубіжних казок, зміна декорацій відповідно змісту казки (з якої мають знайомитися учні), проведення занять під блакитним небом (у саду, на лузі тощо) варто впроваджувати в освітній процес сучасної початкової школи.

На думку В. Сухомлинського, читання книг має стати першим захопленням (захопленням, яке проходить крізь думки, серце, душу). Для того, щоб читання стало духовною потребою кожного школяра, у Павлівській школі вже у початкових класах дитина кожні 1-2 тижні читала нову книжку. Формування вміння самостійного добору книг для читання відбувалося в таких умовах, за яких до рук дитини потрапляли лише книжки із золотого фонду української і зарубіжної літератури (завдяки створенню куточка книги, ретельному наповненню бібліотек класів та домашніх бібліотек). Саме такий підхід створює можливість для використання учнями опрацьованих тестів як зразків для власної творчості.

Зрозуміло, що в умовах сьогодення добірки книг, періодичні видання варто доповнити досконалими текстами з інтернет-ресурсів.

В. Сухомлинський вважав, що «школа – це насамперед читання: вдумливе, зосереджене, таке, що захоплює розум і серце» [10, с. 97] та був прихильником якомога раннього навчання читати, зокрема писав: «... чим раніше дитина почала читати, чим органічніше пов'язане читання з усім її духовним життям, тим складніші процеси мислення, що відбуваються під час читання, тим більше дає читання для розумового розвитку». [11, с. 65]

Обов'язковою умовою осмисленого читання текстів є високий рівень техніки читання. Так, вже через три місяці після початку навчального року учні 1 класу читали казки й оповідання, а до закінчення другого класу школярі вдумливо читали, сприймаючи як єдине ціле невеликі речення або частини великих речень.

На думку науковця, під час роботи над текстами бажано уміти «відірвати свій погляд від книжки, вимовити те, що запам'яталося, і водночас думати — не

тільки про те, що читається, а й про якісь картини, образи, уявлення, факти, явища, пов'язані з матеріалом, що читається». [7, с. 476]

Педагог-новатор використовував такий методичний прийом: під час першого читання учнем тексту педагог розміщував на дошці картину, пов'язану з його змістом. Читаючи текст, школяр мав відривати погляд від сторінки та роздивитися картину та помітити деталі, які відсутні у тексті. Вважаємо, що від учня третього класу, якому було запропоновано таке завдання, його виконання (зважаючи на вік дитини) потребувало майстерності читача-віртуоза та відбувалося завдяки скрупульозній і систематичній підготовчій роботі. В. Сухомлинський зазначав: «Читати, не відірвавши ні на мить погляду від книжки, – це не читання. Учень, який у процесі читання не може нічого сприйняти, по суті не вміє одночасно читати й думати.» [7, с. 477]. Епізодичне використання таких завдань у контексті підготовки до текстотворення вважаємо можливим у 4 класі сучасної початкової школи під час роботи над науково-пізнавальними статтями. (Читання казок, оповідань спричинює занурення дитини в особливий світ, тому дитині складно паралельно здійснювати ще якісь дії, адже це може негативно вплинути на сприймання тексту.)

Для формування текстотворчих умінь важливою є систематична робота над текстами, яка здійснювалася у Павлиській школі, – слухання, читання книг та їх обговорення; інсценізація творів, малювання до них ілюстрацій; реалізація проектів, які передбачають малювання, вишивання, випилювання героїв творів, виготовлення з використанням техніки пап'є-маше, використання їх під час інсценізації.

Саме так видатний педагог прагнув максимально посилити творчий елемент у діяльності учнів початкових класів, привносячи його у буденну працю. Для сучасної школи актуальною є ідея щодо малювання, ліплення, вирізання, випилювання, вишивання фігурок героїв казок та оповідань, реалізації проектів щодо виготовлення цілих сюжетно завершених картин і сцен, інсценізації творів тощо.

Василь Олександрович підкреслював важливість того, що у дитинстві кожна людина на практиці має побачити втілення своїх творчих здібностей, оволодіти майстерністю та досягти значних успіхів в улюбленій справі. Це сприятиме переживанню почуття гордості, що стане першою іскрою, яка «запалює в душі дитини вогник творчого натхнення» [11, с. 253].

«Творчість є діяльністю, в яку людина вкладає немовби частинку своєї душі, і чим більше вона вкладає, тим багатшою стає її душа.» [9, с. 507] Щастя людини – це усвідомлення в собі творчих сил, бачення себе творцем, що зумовлює необхідність зростання особистості з шкільних років шукачем і відкривачем, творцем, а не пасивним спостерігачем.

Унікальним є досвід В. Сухомлинського з організації та стимулювання дитячого текстотворення. Зокрема, надзвичайно важливим є особистий приклад вчителя. Загальновідомим є особистий приклад відомого вчителя-новатора (який демонстрував школярам зразок текстотворчої діяльності), надихаючи дітей. Адже «процес творчості характерний тим, що творець самою працею своєю і її наслідками справляє величезний вплив на тих, хто поряд з ним. Одухотворення й натхнення однієї особистості породжує одухотворення й натхнення в душах інших людей. ... Творчість учителя, думка, втілена в художнє слово є іскринкою, що запалює вогник дитячої творчості.» [8, с.507; 8, с.512]

Педагог стимулював систематичне створення учнями текстів, починаючи із 1 класу. Дивлячись на осіннє небо, діти Школи під блакитним небом складали свої перші твори-мініатюри. Іскринка творчої думки окремої дитини породжувала в душах інших вогник творчості. І тоді кожна дитина казала «своє слово». [8, с.509] Дитина починала пильніше вдивлятися у навколишній світ, бачити біля себе незвичайне, що призводило до народження у дитячій свідомості казок, що, у свою чергу, дарувало школяреві радість. Водночас у той момент, коли учень розповідав створену казку іншим школярам, це були емоційно-вибухові яскраві хвилини творення та, разом з тим, синтез духовних стосунків між людьми.

Для Нової української школи актуальним є те, щоб вчитель ставав прикладом для своїх учням. Разом з тим, це потребує неординарних здібностей від педагога.

Крім того, для В. Сухомлинського творення казок – це найщасливіші хвилини духовного спілкування з учнями. На нашу думку, використання такого прийому у сучасній школі сприятиме більш ефективному формуванню умінь учнів створювати тексти та налагодженню більш довірливих, партнерських стосунків з педагогами.

У контексті розвитку текстотворчих умінь школярів актуальною для реалізації є неординарна ідея В. Сухомлинського щодо того, щоб кожен учень, який наділений даром слова (вміє писати казки, оповідання, вірші), став наставником для кількох молодших учнів. Такі різновікові групи стануть осередками творення краси.

У результаті аналізу педагогічної спадщини В. Сухомлинського виявлено, що гарно написані учнівські твори – це результат колосальної праці. Для ефективного формування текстотворчих умінь школярів було створено систему творчих письмових робіт: починаючи із дошкільного віку дітей навчали складати твори за матеріалами спостережень над явищами природи, у V—VII класах – писати твори, пов'язані з літературними текстами, які опрацьовували у школі, щороку учні писали твори за картинами відомих художників. Створені тексти школярі записували в альбоми (колективні або індивідуальні). Учні починали записувати твори у книжки-картинки та доповнювати їх ілюстраціями уже з третьої чверті першого року навчання.

Висновки. Впроваджуючи в освітній процес сучасної початкової школи методика формування текстотворчих умінь учнів на засадах текстоцентричного підходу та продовжуючи аналогічну діяльність у середній і старшій ланці загальної середньої освіти, радимо використовувати цікаві методичні ідеї В. Сухомлинського щодо організації та змісту роботи над текстами, створення текстів. Детальне вивчення та використання унікального досвіду видатного педагога з організації та стимулювання дитячого текстотворення сприятиме

зростанню творчих особистостей, їхній самореалізації та успішності у дорослому житті. На сьогодні, доцільним є розроблення відповідних методичних посібників для вчителів і навчальних книг для учнів, інтерактивних посібників, їх використання у загальноосвітніх середніх навчальних закладах.

Список використаних джерел

1. Біла І.М. Психологія дитячої творчості. – К. : Фенікс, 2014. – 137 с.
2. Ильина Т.А. Педагогика: курс лекцій. Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. / Т.А. Ильина. – М.: Просвещение. – 1984. – 496с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь. / В.Н. Ярцева. – Москва, Советская энциклопедия». – 1990. – 685 с.
4. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах. [уклад. В.В. Яременко, О.М. Сліпущко]. – Т. 4. – К.: Аконіт, 1998. – С.500.
5. Психология. Словарь. / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский, - 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
6. Романовська Л.І. Когнітивний стиль особистості як чинник процесу розуміння тексту: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. – К., 2005. – 191с.
7. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т.2. К., «Радянська школа». 1976. – 670 с.
8. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу. / В.О. Сухомлинський. // Вибрані твори. В 5-ти т. Т.1. – К., «Рад. шк.» - 1976. – С. 401-637.
9. Сухомлинський В.О. Народження громадянина / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 томах. Том 3. – Київ: Радянська школа. – 1976. – С.283-582.
10. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. / В.О.Сухомлинський. // Вибрані твори. В 5-ти т. Т.1. – К., «Рад. шк.» - 1976. – С. 53-206.
11. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 томах. Том 3. – Київ: Радянська школа. – 1976. – С.7-279.
12. Шевчук Л.М. Формування текстотворчих умінь школярів як важливий складник якісної освіти. / Л.М. Шевчук. // XIV Міжнародна конференція «Стратегія якості у промисловості і освіті» (4-7 червня 2018 р., Варна, Болгарія) : Матеріали. У 2-х томах. (Упор. Хохлова Т.С., Ступак Ю.О.) – Дніпро-Варна, 2018. – Том 2. – С.278-282.

References

1. Bila, I.M. (2014) *Psychologija dytjachoji tvorchoosti*. – Kiev, 137 p. [in Ukrainian].
2. OIl'ina, T.A. (1984) *Pedagogika: kurs lekcij. Ucheb. posobie dlja studentov ped. in-tov*. Moscow, 496 p. [in Russian].
3. *Lingvisticheskij jenciklopedicheskij slovar'*. Moscow, 685 p. [in Russian].
4. *Novyj tлумachnyj slovnyk ukrajins'koji movy u chotyroh tomah*. (1998) Kiev, 500 p. [in Ukrainian].
5. *Psihologija. Slovar'*. (1990) . Moscow, 494 p. [in Russian].
6. Romanovs'ka, L.I. (2005) *Kognityvnyj styl' osobystosti jak chynnyk procesu rozuminnja tekstu: dys. ... kand. psyhol. nauk: 19.00.01*. Kiev, 191 p. [in Ukrainian].
7. *Suhomlyns'kyj, V.O. (1976) Vybrani tvory. V 5-ty t. T.2*. Kiev, 670 p. [in Ukrainian].
8. *Suhomlyns'kyj, V.O. (1976) Metodyka vyhovannja kolektyvu. Vybrani tvory. V 5-ty t. T.1*. Kiev, p. 401-637 [in Ukrainian].
9. *Suhomlyns'kyj, V.O. (1976) Narodzhennja gromadjanyna Vybrani tvory v 5 tomah. Tom 3*. Kiev, p. 283-582 [in Ukrainian].
10. *Suhomlyns'kyj, V.O. (1976) Problemy vyhovannja vsebichno rozvynenoji osobystosti. Vybrani tvory. V 5-ty t. T.1*. Kiev, p. 53-206 [in Ukrainian].

11. Suhomlyns'kyj, V.O. (1976.) Serce viddaju ditjam. Vybrani tvory v 5 tomah. Tom 3. Kiev, p. 7-279 [in Ukrainian].
12. Shevchuk, L.M. (2018) Formuvannja tekstotvorchyh umin' shkoljariv jak vazhlyvyj skladnyk jakisnoji osvity. HIV Mizhnarodna konferencija «Strategija jakosti u promyslovosti i osviti» (4-7 chervnja 2018 r., Varna, Bolgarija). Materialy. U 2-h tomah. Tom 2. Dnipro-Varna, p.

Шевчук Л.Н. От чтения - к созданию текстов (за материалами педагогического наследия В. Сухомлинского)

В статье акцентировано внимание на методических идеях В.А. Сухомлинского относительно организации и содержания работы над текстами, создания текстов школьниками. Обоснованно актуальность и целесообразность их использования в контексте внедрения методики формирования умений создания текстов учащихся начальных классов в соответствии с принципом текстоцентрического подхода. В частности, это работа над мотивацией к чтению, стимулирование интереса к чтению благодаря созданию специальной атмосферы; систематическая работа над текстами; уникальный опыт В.А. Сухомлинского организации и стимулирования процесса создания текстов детьми.

Ключевые слова: текст, работа с текстами в начальной школе, формирование умений создания текстов, обучение и развитие младших школьников, педагогические идеи В.А. Сухомлинского.

Shevchuk L. From reading - to textback (based on the materials of the pedagogical heritage V. Sukhomlynsky)

The article focuses on the methodological ideas of V.O. Sukhomlynsky about the organization and content of the work on texts, the creation of texts by pupils. The relevance and expediency of their use in the context of the introduction of the methodology of the formation of text-creating skills of elementary school students on the basis of the text-centric approach is substantiated. In particular, firstly, it is a work on motivation to read, stimulating interest in reading through the creation of a special atmosphere. Specifically, these are unique and, at the same time, very well-known methodological findings of VO Sukhomlynsky as a Fairy Tale Room, a specially equipped cave, classes at the School under the blue sky (under the oak, in the garden, on the meadow, etc.) At the same time - a thorough selection of texts for reading (works from the golden collection of Ukrainian and foreign literature. systematic work on texts (reading books from the library bible, the home library and discussing them, staging works, drawing illustrations to them, implementing projects that involve drawing, embroidery, drilling of heroes of works, using them during staging) In the third grade, an outstanding teacher offers students the task: to read the text, while reading, to take a look away from the page and to consider what is depicted in the picture, and thirdly, this is a unique experience of VO Sukhomlynsky about organizing and promoting children's text creation. Unique is a personal example of a prominent teacher-innovator who demonstrated to schoolchildren a sample of text-making activity, and the systematic creation of textbooks by students from class 1. The idea of mutual learning through the creation of different age groups for text-making school is interesting. Dir under the guidance of gifted mentoring students).

Key words: text, creation of texts, text-formation of junior pupils, formation of text-creating abilities, teaching of elementary school students, pedagogical ideas of V. Sukhomlynsky.

Стаття надійшла до редколегії 04.11. 2018